

Klinik Tıp Etiğinde Araştırma Yöntemleri[¶]

THE RESEARCH METHODS IN CLINICAL MEDICAL ETHICS

Mine ŞEHİRALTI*

* Yrd.Doç.Dr., Kocaeli Üniversitesi Tıp Fakültesi Tıp Tarihi ve Deontoloji AD, KOCAELİ

Özet

Klinik tıp etiği; tıp uygulamalarında ortaya çıkan etik sorunları belirleme ve çözümleme çabaları sonucu önem kazanmış bir tıp etiği yaklaşımıdır. Bu yaklaşımın özelliklerinden biri; tıp etiği alanında araştırmanın gerekliliği üzerinde durmasıdır. Klinik tıp etiği araştırmaları olarak adlandırılan bu araştırmalarda farklı disiplinlerin yöntemleri kullanılmaktadır. Bu yöntemler kullanılırken bazen ait oldukları disiplinlerin amaçları, bakış açıları da araştırmaya taşınabilmekte; amacın nasıl belirleneceği, elde edilen bilgilerin nasıl yorumlanacağı, ulaşılan bilgilerin nasıl kullanılacağı konularında karışıklık ortaya çıkabilmektedir. Klinik tıp etiği araştırmalarının türlerinin, amaçlarının ve kullandıkları yöntemlerin incelenmesi bu tür sorunların çözümüne yardımcı olabilir.

Anahtar Kelimeler: Tıp etiği, Klinik etik, Araştırma Yöntemleri

T Klin Tıp Etiği 2001, 9:107-110

Tıp etiğinin gelişimi incelendiğinde, yirminci yüzyılın ikinci yarısından itibaren bir değişim süreci içine girdiği görülmektedir. Bu döneme kadar doktorun, tıp uygulamalarında tek karar verici ko-numda bulunduğu geleneksel etik; tedavi seçenekleri artmış, hastanın kendisi hakkında karar verebilecek bir birey olarak algılandığı tıp ortamında yetersiz kalmıştır. Hasta için en iyi tedavi seçeneğinin hangisi olacağı, hastanın tedavi

Geliş Tarihi: 30.08.2000

Yazışma Adresi: Dr. Mine ŞEHİRALTI
Kocaeli Üniversitesi Tıp Fakültesi
Tıp Tarihi ve Deontoloji AD
Derince 41900 KOCAELİ

¶II. Tıbbi Etik Sempozyumu'nda, (2-4 Kasım 1995, Adana)
ö z e t

T Klin J Med Ethics 2001, 9

Summary

Clinical medical ethics is an approach that has gained importance in medical ethics as a result of the efforts to determine and solve the ethical questions encountered during the medical interventions. One of the key elements of this approach is the emphasis placed on the necessity of research on medical ethics. In this kind of research, methods of different disciplines are utilized. During the use of such methods, the goals and the perspectives of the discipline the method is taken from, may interfere with the aim of the research is determined; as well as leading to confusion in the way the obtained data is interpreted and the accessed information is utilized. Reviewing the goals, the types, and the methods of clinical medical ethics research, may be helpful in solving such problems.

Key Words: Medical ethics, Clinical ethics, Research methods

T Klin J Med Ethics 2001, 9:107-110

kararına ne kadar katılacağı, hastadan gerçeği saklamanın hangi durumlarda ve ne ölçüde kabul edilebileceği gibi konularda ortaya çıkan etik sorunlara çözüm aranmaya başlanmıştır. Bu sorunlara önceleri felsefi kavramlarla yaklaşılmıştır. Felsefi bakış açısı, sistemli bir tıp etiği için temel oluşturmakla birlikte tıbbın uygulanması sırasında ortaya çıkan etik sorunları yeterince çözümleyememiştir. Çünkü felsefi kavramları soyut ve evrenselken uygulamadaki sorunlar somut ve özel kalmıştır. Sorunlara çözüm bulma çabaları devam etmiş ve tıp etiği kavramı bir taraftan bioetik şeklinde daha geniş bir kavrama dönüşürken diğer taraftan klinik tıp etiği yaklaşımı gelişmiştir (1,2).

Siegler, Pellegrino ve Singer gibi tıp etiği uzmanlarına göre klinik tıp etiğinin amacı; "klinik tıbbın uygulanması sırasında ortaya çıkan etik

sorunları belirleyerek, derinlemesine inceleyerek ve çözmeye çalışarak hasta bakımının kalitesini yükseltmek"tir. Bu yaklaşımla, etik inceleme için başlangıç noktası hasta ile doktorun veya diğer sağlık görevlilerinin karşılaşmasıdır. Sorun, hasta ile doktorun karar vermesi merkezinde algılanmaya çalışılır. Etik ölçüt olarak da hastanın değerlerine ve kendi kaderini belirleme hakkına saygı esas alınır (3).

Klinik tıp etiğinin gelişimi, batıda özellikle Amerika Birleşik Devletlerinde tıp etiği eğitime de yansımıştır. Eğitimin asıl hedefi; etik sorun içeren belirli bir durumda, belirli bir hasta için karar verme yeterliliği kazandırma şeklinde algılanmaya başlanmıştır. Bunun sonucu olarak kuramsal bilgilerin yanı sıra uygulamaya yönelik bilgi ve becerileri kazandırabilecek eğitim programları düzenleme yoluna gidilmiştir.

Yeterince eğitim almış olsalar bile sağlık görevlilerinin bazı durumlarda uygun klinik - etik kararlar vermekte zorlandıkları görülmüş, bu ihtiyacı karşılamak üzere danışmanlık hizmetleri sistemleştirilmiştir. Etik kurullar da kurumda çalışan sağlık görevlilerini eğiterek, kurum politikalarını düzenleyerek uygun klinik-etik kararlara ulaşılmasına yardımcı olmaya başlamışlardır (3-5).

Yine klinik tıp etiğinin bir uzantısı olarak 1980'li yıllarda ortaya çıkan diğer bir gelişme araştırmaya yönelme olmuştur. 1990'lı yıllarda ise klinik tıp etiği yaklaşımı ile yapılacak araştırmalar için bir araştırma temeli oluşturma çabaları ortaya çıkmıştır. Bu araştırmaların amacı; "klinik uygulamalardaki etik sorunları belirlemeye, değerlendirilmeye ve çözümlenmeye yardımcı olacak veriler elde etmek" şeklinde ifade edilmektedir (2,7). Benimsenmiş değerler, mevcut yasalar, sağlık politikası ve kurum politikaları gibi toplumdan topluma değişebilen etkenler etik sorunların türü ve ortaya çıkış şekli üzerinde etkili olabilmektedir. Araştırmalar, toplumdaki tıp etiği sorunlarının çözümlenebilmesi için öncelikle var olan durumun ve nedenlerinin belirlenmesi konusunda son derece yararlı olabilir. Son yıllarda ülkemizde de gerek tıp etiği alanındaki profesyoneller gerekse farklı disiplinlerin uzmanları tarafından bu tür araştırmaların yürütüldüğü ve bazı sonuçlara varıldığı görülmektedir. Ancak

klinik-etik araştırmaların alana özel bir yönetime sahip olmamaları ve başka disiplinlerin yöntemlerinden yararlanmaları nedeniyle amacın belirlenmesi, neden-sonuç ilişkisinin klinik etik açısından kurulması gibi konularda sorunlar ortaya çıkabilmektedir. Böylece aslında ülkemizin tıp etiği sorunlarının belirlenmesi ve çözümlerine katkı sağlanması için son derece gerekli olan bu tür araştırmalardan yararlanmak güçleşebilmektedir. Klinik tıp etiği araştırmalarının özelliklerinin ve türlerinin gözden geçirilmesi, planlanacak araştırmalara yol gösterici olabilir.

Klinik Tıp Etiği Araştırmalarının Özellikleri

Bu araştırmalar, klinik uygulamalarda ortaya çıkan etik sorunlarda odaklaşırlar. Bu yönleri ile diğer klinik araştırmalardan ayrılırlar.

Tek bir yönetime sahip değildirler. Felsefe, hukuk, sosyal bilimler, klinik epidemiyoloji gibi farklı bilimlerin yöntemlerini kullanırlar.

Bu tür araştırmaların sonucunda yeni bilgilere ulaşılır ve bilgiler yayınlarla duyurulur. Bu unsur, klinik etiği araştırmalarını; eğitim programları, etik kurul etkinlikleri ve danışmanlık hizmetleri gibi diğer klinik etik etkinliklerinden ayırır.

Klinik Tıp Etiği Araştırmalarının Sınıflandırılması

Alandaki araştırmalar amaçlarına ve kullandıkları yöntemlere göre iki ana gruba ayrılır:

I. Kuramsal Araştırmalar; klinik uygulamalarda etik açıdan savunulabilir hareket şekillerinin ne olması gerektiği, bu tür hareket şekilleri için önerilerin ne olacağı ile ilgilidirler. Bu önerileri, ilkelere ve kurallara başvurarak doğrulamaya çalışırlar. "Mantık yürütme" ve "tartışma yöntemlerini kullanırlar (3).

Kuramsal araştırmalar, klinik etiği ile ilgili sorunlara bakış açılarına göre alt gruplara ayrılır:

1. Felsefe ve Dinbilim kaynaklı yaklaşımlar; organ nakli, kürtaj gibi konularda önemli bakış açıları sağlamaktadır.

2. Hukuk açısından bakılarak yapılan çalışmalar; genellikle dava konusu olmuş vakaların incelenmesini içermektedir. Benzer sorunların ortaya çıkmasını engelleyebilecek önerilere ulaşılmaya çalışılmaktadır.

3. Politik bakış açısıyla yapılan çalışmalarda genel veya belirli bir kuruma ait sağlık politikaları incelenmektedir. Yetersiz, etkisiz ya da adil olmayan politikaların klinik uygulamalarda etik sorunlara neden olabileceği düşünülmekte ve rehber oluşturabilecek öneriler geliştirilmektedir (2,3).

II. Uygulamalı Araştırmalar; klinik etiği araştırmalarının ikinci ana grubunu oluşturmaktadır. Amaç; kural, ilke ve önerilerin oluşturulmasını sağlamak üzere veri toplamak, var olanları sınamaktır. Bu tür bir araştırma klinik etik kararların ne şekilde verildiğini; kullanılan değerleri; bu değerlerin nasıl, kim tarafından ve hangi koşullarda kullanıldığını belirlemeye çalışır. Farklı bilim ve disiplinlerin yöntemlerini kullanarak klinik ortamlarla ilgili verileri toplar, inceler.

Bu ana gruptaki araştırmalar, kullandıkları araştırma yöntemlerine göre alt gruplara ayrılmaktadır:

1. Sosyal bilim yöntemlerini kullanan araştırmalarda, klinik-etik karar vermede önemli olan değerler incelenir. Araştırma yapılan grubun değerleri, tutum ve davranışları ile ilgili veriler toplanır. Anket, tutum ölçeği, alan araştırması, yarı yapılmış gözlem gibi tekniklerden yararlanılır.

2. Karar analizi yöntemiyle yapılan araştırmalar: Karar analizi yöntemi, klinikte ortaya çıkan etik bir sorun için karar ağacı oluşturulmasını içerir. Araştırmalarda, araştırmaya katılanlardan farklı tedavi seçenekleri arasında birini seçmeleri istenir. Seçimler kısa ve uzun yaşam süresi veya yaşamını sürdürme ile yaşamın kalitesi arasında seçim yapma şeklinde olabilir. Deneklerin bir seçeneği diğerine oranla nasıl değerlendirdiği, hangi ölçütleri kullandığı incelenir.

3. Klinik epidemiyoloji yöntemiyle yapılan araştırmalar: Klinik veya poliklinik gibi bir tedavi ortamında ortaya çıkan etik sorunların sıklığını, tedavi kararlarında hasta katılımının etkisini inceleyen araştırmalar bu yöntemle yapıla-

bilmektedir (2). Konuyla ilgili literatür gözden geçirildiğinde bu yöntemle yapılmış, örnek oluşturabilecek araştırmaların bulunduğu görülmektedir. Bu tür araştırmalardan birinde; polikliniğe başvuran hastaların önerilen tedaviyi reddetme sıklığı ve nedenleri araştırılmıştır (8). Nedenlerin oldukça sık bir şekilde; korku, anksiyete gibi psikolojik etkenlerden; önerilen tedavi ile ilgili daha önce geçirilmiş kötü deneyimden; doktora güvensizlikten ve iletişimle ilgili sorunlardan kaynaklandığı bulunmuştur (8). Bu tür bulgular, "hastanın tedaviyi reddetme hakkı" konusunda durum tespiti yapılmasını sağlayabilir ve hakkın kullanımını sırasında ortaya çıkabilecek sorunları önlemeye yönelik çabalar geliştirilebilir. Bir başka araştırmada; klinik ortamda etik sorunların sıklığı, çeşidi ve bu sorunların doktorlar tarafından ne kadar sıklıkla etik sorun olarak algılandığı araştırılmıştır (9). Buna benzer araştırma sonuçlarından da hem belirli klinik ortamlardaki etik sorunları azaltmakta hem de etik eğitimin düzenlenmesinde yararlanılabilir.

4. Sağlık hizmetlerinin araştırılması yöntemi ile yapılan çalışmalarda; belirli bir sağlık bakım sisteminin yapısı, süreci ve sonuçları değerlendirilmeye çalışılır. Bu araştırmalardan elde edilen bulgular, etik kurullar ve danışmanlık hizmetleri gibi kurumsal programların değerlendirilmesinde yararlı olabilmektedir (2).

Kuramsal ve uygulamalı araştırmaların birbirini tamamlayıcı şekilde planlanması uygun görülmektedir. Belirli bir klinik uygulama için felsefe ilkelerinin, yasal kuralların ve bu konudaki politikaların kuramsal olarak incelenmesi; bu uygulamanın etik yönleri hakkında varsayım oluşturulmasını sağlar. Bu varsayım uygulamalı araştırma ile test edilir. Veriler toplanır, incelenir. Verilerin yorumlanması ve tartışma sonucunda varsayım kabul edilir, reddedilir veya değişiklik yapılması önerilir. Bu tartışmaya dayanarak yeni varsayımlar geliştirilir ve bunlar test edilmeye başlanır. Her iki tür araştırmanın da amacı; klinik etiğin amacını gerçekleştirmek yani yüksek nitelikli hasta bakımını sağlamaktır (2,3).

İki grup araştırmanın belirli bir konuyu, örnek olarak aydınlatılmış onamı incelemesi şu şekilde gelişebilir: Kuramsal araştırma aydınlatılmış onam teriminin anlamını; kavramsal

olarak tutarlılığını ya da tutarsızlığını; baskı, ikna, zorlama arasındaki farkları; özerklik ve yararlılık ilkeleri arasında aydınlatılmış onamla ilgili olarak çıkabilecek çatışmaları; aydınlatılmış kararlar verebilmek için hastanın yeterliliği gibi kavramların anlamlarını inceleyebilir. Uygulamalı araştırma ise günlük uygulamada aydınlatılmış onamın gerçekte nasıl yorumlandığını; kim tarafından elde edildiğini; hangi psikolojik, kültürel ve fizyolojik durumların onamın özgürlüğünü etkilediğini; tercih edilen aydınlatma derecesini; aydınlatılmış onam sürecinde doktor ve hasta tarafından kullanılan değerleri; hastanın yeterliliğinin belirlenmesi için hangi ölçütlerin kullanıldığını, hangilerinin geçerli olduğunu araştırabilir.

Kıt tıbbi kaynakların dağıtımı ve paylaşılması ile ilgili etik sorunlar yine hem kuramsal hem de uygulamalı etik araştırmalarda birbirini tamamlayıcı şekilde incelenebilir. Kuramsal araştırma, belirli dağıtım kararlarının ya da paylaşımının kendisinin etik açıdan doğrulanıp doğrulanamayacağı; hangi dağıtım ilkelerinin etik açıdan geçerli olacağı; iyi bir toplumun hastaya karşı ne gibi yükümlülüklerinin olduğu; adalet ilkesinin klinik kararı vermeye nasıl uygulanacağı sorularına yanıt arayabilir. Konuyla ilgili olarak uygulamalı araştırma hangi hastalık türlerine dağıtımda öncelik tanınacağını; doktorların dağıtımda gerçekten hangi ölçütleri kullandıklarını inceleyebilir.

Klinik etiği araştırmalarının kimler tarafından yapılması gerektiği de, üzerinde durulması gereken bir konuyu oluşturmaktadır. Önerilen: araştırmaların, kullanacakları yöntemle ilgili olarak iyi eğitilmiş tıp etiği uzmanları tarafından yapılmasıdır. Yöntem bilgisi, gelecekte tıp etiği ile profesyonel olarak uğraşan kişilerden beklenmesi gereken bir özellik olarak görülmektedir. Alanın uzmanları tarafından böyle bir eğitim sağlanıncaya kadar disiplinler arası çalışma ile araştırmaların yürütülebileceği ileri sürülmektedir. Ancak buradaki "disiplinler arası çalışma", yöntemlerinden yararlanan disiplinlerdeki uzmanların, kendi yöntemlerine ilişkin bilirkişilik sağlamaları anlamını taşımaktadır (2,3,10).

Sonuç olarak, tıbbın uygulanması sırasında ortaya çıkan etik sorunlara klinik-etik bir yak-

laşımın benimsenmesi; ülkemizde bu alandaki sorunların belirlenmesi, incelenmesi ve çözüm yollarının üretilmesi açılarından yararlı olabilir. Alanda yapılacak araştırmalardan elde edilecek veriler ve tartışmalar hem eğitim programlarının hem de etik kurul programlarının oluşturulmasına katkı sağlayabilir. Aynı zamanda genel sağlık politikası ve kurum politikalarının etiğe uygun düzenlenmesi için bilgi birikimi sağlayabilir. Dolayısıyla klinik-etik yönelimli araştırmalar, kendi toplumumuz için bazı özgün varsayımlar geliştirilmesini sağlayan çabalar olarak görülebilir ve bu tür araştırmaların gerekliliğinden söz edilebilir. Bununla birlikte araştırma amacının iyi belirlenmesi, araştırmacının kullanacağı yöntemle ilgili bilgi ve deneyime sahip olmasının yanı sıra tıp etiği bilgi ve deneyiminin de bulunması gerektiği gibi koşulların bu alandaki araştırmaların amacına ulaşması için son derece önemli olduğu unutulmamalıdır.

KAYNAKLAR

1. Toulmin S. Medical Ethics in Its American Context: An Historical Survey. In: Callahan ED, Dunstan GR, eds. Biomedical Ethics: An Anglo American Dialogue. New York: Annals of the New York Academy of Sciens, 1988, 530: 10-5.
2. Singer PA, Siegler M, Pellegrino ED. Research in Clinical Ethics. The Journal of Clinical Ethics. Summer 1990; 1(2): 95-8.
3. Siegler M, Pellegrino ED, Singer PA. Clinical Medical Ethics. The Journal of Clinical Ethics. Spring 1990; 1(1):5-9.
4. Special Report: Basic Curricular Goals in Medical Ethics. The New England Journal of Medicine 1985; 312(4): 253-6.
5. Miles SH, et al. Medical Ethics Education: Coming of Age. Academic Medicine 1989; 64: 705-14.
6. Siegler M. Decision-Making Strategy for Clinical-Ethical Problems in Medicine. Arch Intern Med 1982; 142: 2178-9.
7. Siegler M. Decision Analysis and Clinical Medical Ethics: Beginnig the Dialogue. Decision Analysis and Clinical Medical Ethics 1987; 7(2): 124-6.
8. Connely JE, Campbell C. Patients Who Refuse Treatment in Medical Offices. Arch Intern Medicine 1987; 147: 1829-33.
9. Lo B, Schroeder SA. Frequency of Ethical Dilemmas in a Medical Inpatient Service. Arch Intern Med 1981; 141: 1062-3.
10. Pellegrino ED, Siegler M, Singer PA. Future Directions In Clinical Ethics. The Journal of Clinical Ethics 1991; 2(1):5-9.

